

ТААЛИМ-ТАРБИЯ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ

*Сияев Т.М.,
д.п.н., профессор
Нарынский Государственный Университет*

*Абдыракунова Ж.С.
Бишкекский Гуманитарный Университет*

МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРДҮН КЕСИП ТАНДОО ПРОЦЕССИ БОЮНЧА АТА-ЭНЕЛЕРДИН ПИКИРЛЕРИ

МНЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ ПО ПРОФОРИЕНТАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ШКОЛЫ

***Аннотация:** Кесип тандоо - окуу-тарбия ишинин маанилүү элементи; окуучунун жекече кызыгуусуна, шыгына, ден соолугуна жана коомдогу социалдык-экономикалык зарылдык талаптарына ылайык аң-сезимдүү кесип тандап алууга даярдоого багытталган комплекстүү максаттуу ишмердүүлүк. .*

Мектеп жамааты – иштеген иши жана жалпы кызыкчылыгы жагынан биргелешкен адамдардын тобу; коомго пайдалуу кызмат жасап, жогорку деңгээлде өнүккөн топ.

Маалыматтык ресурстар - коомдун жана мамлекеттин маалыматка болгон керектөөсүн камсыз кылуучу жана канааттандыруучу ресурстар.

*Престиж – (латын “*praestigium*» - сөзүнөн “иллюзия”, “кыялдануу” дегенди түшүндүрөт) - кимдир бирөөнүн же бир нерсенин белгилүү деңгээлде даңктуулугу же атактуулугу жана коом тарабынан урматталуусу.*

***Ключевые слова:** профориентация, коллектив школы, информационные ресурсы, престиж.*

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн алдында турган эң орчундуу маселелердин бири – кесипти тандоо болуп саналат. Кесипти тандоо бул жаштарга алардын жөндөмүнө жана шыгына ылайыктуу, алардын кызыгуусуна туура калган кесипти тандоо боюнча социалдык жана экономикалык, педагогикалык жана психологиялык, медициналык жана биологиялык ошондой эле өндүрүштүк жана техникалык багыттарга илимий жактан негизделген система болуп эсептелинет. Кесип же болбосо профессия (латын “*professio*” - сөзүнөн расмий билдирилген кызматты, адистикти түшүндүрөт) - ишмердүүлүктүн аныкталган чөйрөсү болуп саналат. Кесип сөзсүз түрдө өзүнө гана тиешелүү болгон жөндөмдүүлүктөрдү жана шыкты талап кылат. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесипти тандоо процесси боюнча илимий изилдөөлөрдө негизги факторлор катары төмөнкүлөрдү көрсөтүшөт:

Үй-бүлөлүк тарбиянын таасири. үй-бүлөдөгү орун алган баалуулуктар, үй-бүлөдөгү традициялар келечектеги кесипти тандоо эң орчундуу рол-

ду ойнойт.

Окуу жайлардын түрлөрү, типтери жана формалары. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесипти тандашынын дагы бир фактору – келечекте окуй турган окуу жайы, андагы адистиктер.

Эң жакынкы курбулар. Көпчүлүк учурларда тигил же бул багытка ээ болушу досторунун жалпы чечимдеринин кийин орун алышы толук ыктымал.

Престиж. Мамлекеттеги престиждүү кесиптерге мектеп окуучулары эң биринчи ирээтте ээ болгусу келет.

Мектеп жамааты. Класс жетекчи негизинен алганда ар бир окуучунун багыттуулугун так жана анык билүү менен кесипти тандоодо негизги кеңешчи болууга тийиш.

Маалыматтык ресурстар. Мамлекеттеги орун алган кесиптер боюнча талаптардын болушу жана алардын орточо кызмат акысы маанилүү фактордун бири болуп саналат.

Өздүк инсандык максаттар. Мектеп бүтүрүүчүсү өзүн келечектеги кесип менен тыгыз байланыштыруу менен жакынкы жана алыскы максаттарды аныктоо орун алат.

Жөндөм, шык. Ар бир кесипти өздөштүрүү үчүн инсанда тиешелүү жөндөмдүүлүктөр болушу зарыл шарт болуп саналат.

Мектеп окуучулардын кесипти тандоо процессине түздөн-түз таасир этүүчү факторлордун бири – ата-энелердин таасири. Ар бир ата-эне сөзсүз түрдө баласынын, кызынын өзүнө ылайыктуу кесипти тандоосуна кызыктар. Бирок, ар бир үй-бүлөдөгү үй-бүлөлүк традицияларга, көз караштарга жараша ата-энелердин кесипти тандоого таасирлери ар түрдүү болот. Бул эмгекте 2013 – жылы И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетине жана К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетке бюджеттик жана келишимдик негизде тапшырган абитуриенттердин ата-энелеринин арасында жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыктары берилди. Жалпысынан алганда, И. Арабаев атындагы

Кыргыз мамлекеттик университетине жана К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетине тапшырган 388 абитуриенттердин ата-энелеринин арасында жети суроону камтыган анкета жүргүзүлдү.

Анкетанын биринчи суроосу мектеп бүтүрүүчүлөрдүн ата-энелеринин пикиринин негизинде Кыргызстандагы маанилүү кесиптердин рангысын түзүүгө багытталган:

1. Сиздин пикириңиз боюнча Кыргызстандагы эң престиждүү кесиптер кайсылар? Бешөөнү ирээти менен көрсөтсөңүз.

Анкетанын жыйынтыктарынын анализи биринчи таблицада берилди. Абитуриенттердин ата-энелеринин Кыргызстандагы кесиптер боюнча пикирлери облустар жана шаарлар боюнча кескин түрдө айырмаланды. Тактап айтканда, Баткен облусунда жашаган ата-энелер үчүн прес-

тиждүү кесип – бажы кызматкери болсо, Нарын облусундагы ата-энелер үчүн экономист кесиби маанилүү, ал эми Ош шаары жана Ош облусу боюнча – юрист биринчи орунда турат. Ыссык-Көл облусунда жашаган ата-энелердин пикир боюнча маанилүү кесип- котормочу, борборубуз Бишкек шаарыбызда ата-энелер – врач кесиби престиждүү деп эсептешсе, Талас, Чүй жана Жалал-Абад облустарындагы ата-энелер мугалим эң сүйүктүү кесип деп таанышты. Облустар жана шаарлар боюнча престиждүү кесиптер боюнча ой пикирлер бир багытта болбогондуктан жалпы республика боюнча эң престиждүү кесип так жана даана аныкталган жок. Жалпысынан алганда, мугалимдик кесип жана врач кесиби алдыңкы орундарга ээ болсо, юрист, экономист жана котормочулук кесиптер дээрлик бирдей рейтингге ээ болушту.

Таблица 1

Кесиптердин маанилүүлүгү

Область, шаар		1- орун	2- орун	3- орун	4- орун	5- орун	6 - орун
Баткен облусу	кесип	бажы кызматкери	мугалим	юрист	социалдык кызматкер	экономист	башка кесиптер
	үлүшү	24,13	20,68	17,24	13,79	12,60	11,56
Жалал - Абад облусу	кесип	мугалим	экономист	врач	юрист	технолог	башка кесиптер
	үлүшү	27,45	19,6	17,65	17,64	9,80	7,86
Нарын облусу	кесип	экономист	мугалим	юрист	менеджер	котормочу	башка кесиптер
	үлүшү	28,07	19,29	15,78	14,03	12,28	10,55
Ош облусу	кесип	юрист	экономист	врач	технолог	мугалим	башка кесиптер
	үлүшү	25,58	23,25	18,60	13,95	11,62	7,0
Талас облусу	кесип	мугалим	врач	котормочу	дипломат	экономист	башка кесиптер
	үлүшү	22,22	22,22	22,22	14,80	11,12	7,42
Ыссык – Көл облусу	кесип	котормочу	дипломат	мугалим	журналист	юрист	башка кесиптер
	үлүшү	27,27	20,45	18,18	15,90	13,63	4,57
Чүй облусу	кесип	мугалим	котормочу	врач	технолог	дизайнер	башка кесиптер
	үлүшү	23,07	23,07	23,07	12,82	12,82	5,15
Бишкек шаары	кесип	врач	котормочу	ашпозчу	психолог	мугалим	башка кесиптер
	үлүшү	24,07	21,21	18,18	15,2	12,12	9,22
Ош шаары	кесип	юрист	врач	экономист	мугалим	технолог	башка кесиптер
	үлүшү	26,67	24,54	20,78	16,76	8,96	2,29
жалпы	кесип	мугалим	врач	юрист	экономист	котормочу	башка кесиптер
	үлүшү	19,17	14,46	12,95	12,82	11,78	28,81

Анкетанын ата-энелерге карата берилген экинчи суроосу кесипти тандоо процессинин башталышы кайсы мезгилге туура келиши жөнүндө болуп, төмөнкүдөй берилген:

Балаңыз (кызыңыз) менен кесип тандоодо жөнүндө баарлашууну качан туура деп ойлойсуз? Бирөөнү тандаңыз:

1. Кичинекейинен баштап.

2. 11 класска киргенде.
3. 11 классты бүтүргөндө.
4. Окууга тапшыраарда.
5. Айырмасы жок.

Анкетага катышкан ата-энелердин дээрлик басымдуу бөлүгү кесипти тандоо процесси баланын кичинекейинен башталышы зарыл деп эсептешти. Тактап айтканда, катышуучулардын 65

проценттен 80 процентке чейин үлүшү биринчи вариантты тандашкан. Ал эми, анкетага катышкан ата-энелердин 20 проценттен 35 процентке чейинки бөлүгү кесипке багыттоону 11 класска киргенден баштап жүргүзүү зарыл деп эсептешти. Ошентип, кесипти тандоо боюнча баарлашуунун оптималдуу мезгили боюнча бирдей багыттуулук орун алаары далилденди.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесипти тандоо процессине абдан көп факторлор таасир тийгизет. Абитуриенттердин ата-энелеринин кесипти тандоого таасир этүүчү факторлор боюнча пикирлерин аныктоо максатында, аларга төмөндөгүдөй суроо берилген:

Балага (кызга) кесипти тандоодогу эң негизги фактор кайсы. Бирөөнү тандаңыз:

1. Кесиптин престижи.
2. Жөндөмү.
3. Жумуштун табылышы.
4. Дипломдун зарылчылыгы.
5. Окууга (бюджетке) өтүшү.

Таблица 2.

Кесипти тандоого таасир этүүчү факторлор

Область, шаар	Кесиптин престижи	Жөндөмү	Жумуштун табылышы	Дипломдун зарылчылыгы	Окууга (бюджетке) өтүшү
Баткен облусу	8,34	42,82	42,82	3,9	2,12
Жалал - Абад облусу	15,68	35,54	37,25	6,33	5,2
Нарын облусу	20,31	38,10	29,7	8,69	3,2
Ош облусу	30,45	42,18	21,25	4,7	1,42
Талас облусу	12,81	53,55	27,62	3,8	2,22
Ыссык – Көл облусу	18,18	40,15	32,36	7,21	2,1
Чүй облусу	12,82	68,35	12,82	3,41	2,6
Бишкек шаары	6,06	61,63	30,30	2,01	0
Ош шаары	32,45	44,18	20,43	2,94	0
жалпы	17,45	47,39	28,28	4,77	2,11

Кесипти тандоого таасир этүүчү эки фактор: кесиптин престижи жана жумуштун табылышы чыныгы талашты жаратышты. Анткени, айрым региондогу ата-энелер кесиптин престижи факторунун таасири чоң деп эсептешсе, башка региондогу ата-энелер жумуштун табылыш фактору маанилүү деп эсептешет. Чындыгында, республикабыздагы жогорку билимдүү адистердин өзүнүн кесиби боюнча жумуш орундун камсыз болбошу негизги социалдык маселелердин бири болуп эсептелет. Ушундан улам, дипломдуу адистердин “тышка агылышы”, башкача айткан-

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн ата-энелеринин кесипти тандоого тийгизүүчү факторлор боюнча пикирлеринин жыйынтыгы экинчи таблицада берилди. Анкетага катышкан ата-энелердин дээрлик көпчүлүгү болочоктогу кесип баланын жөндөмүнө жараша тандалышы туура деп эсептешет. Бирок, ошол эле учурда жөндөмдүүлүк факторун жактырышкан ата-энелердин үлүшү региондор боюнча айырмаланат. Буга кошумча болуп, Баткен облусунда жашаган ата-энелер жөндөмдүүлүк фактору менен жумуштун табылыш фактору бирдей деңгээлде таасир этүүчү зарыл деп эсептешет. Ал эми, Чүй облусундагы ата-энелердин 68, 35 проценттик үлүшү жана Бишкек шаарынын тургундарынын 61,63 проценттик үлүшү кесипти тандоодо баланын жөндөмү биринчи ирээтке эске алышы туура деп табышты. Жалпы республика боюнча жөндөмдүүлүк фактору көрсөткөн ата-энелер 47, 39 проценттик үлүштү түзүштү.

да башка мамлекеттерге жумуш издөө менен чыгып кетиши - мамлекеттин чукул арада чече турган маселелердин бири. Натыйжада, жумуштун табылышы фактору экинчи орунга чыкты, ал эми кесиптин престижи фактору үчүнчү орунга ээ болду.

Анкетанын жыйынтыгын анализи көрсөтүп тургандай, жалпы республика боюнча беш проценттик үлүшкө жетпеген ата-энелердин катышы жогорку окуу жайга тапшыруунун максаты катары жөн гана дипломго ээ болууну көрсөтүшкөн.

Республикабыздагы жогорку окуу жайларында аныкталган гана багыттар боюнча бюджеттик билим алуу орун алган. Айрым учурларда мектеп бүтүрүүчүнүн тигил же бул багытка документтерди тапшырышы бюджеттик орунга умтулуу менен гана аныкталат. Анкетанын жыйынтыгы көрсөтүп тургандай, айрым ата-энелер (2,11 проценттик үлүшү) мектеп бүтүрүүчүлөрдүн тигил же бул кесип алуу боюнча тапшырышы бюджеттик окууга өтүү мүмкүнчүлүгү менен байланыштырышат. Бирок бул пикирди шаарда жашоочу ата-энелердин бири дагы колдошкон жок.

Педагогика илиминдеги талашты жарата турган суроолордун бири ата-энелердин шыктуулу-

гун, алардын талантынын түздөн-түз уулдарына, кыздарына берилиши эсептелет. Бул багытта, мектеп бүтүрүүчүлөрдүн ата-энелерине төмөндөгүдөй суроо берилген:

Сиздин, же жолдошуңуздун кесибин балаңызга (кызыңызга) сунуштайсызбы:

1. Албетте, сунуштайм
2. Сунуштайм.
3. Зарылчылыгы жок.
4. Сунуштабайм.
5. Таптакыр сунуштабайм.

Көтөрүлгөн маселе боюнча абитуриенттердин ата-энелердин пикирлеринин жыйынтыктары үчүнчү таблицанда берилди.

Таблица 3

Өзүнүн кесибин сунуштоо

Область, шаар	Албетте, сунуштайм	Сунуштайм	Зарылчылыгы жок	Сунуштабайм	Таптакыр сунуштабайм
Баткен облусу	40,37	42,8	13,79	3,04	0
Жалал - Абад облусу	13,72	21,52	52,94	9,8	2,02
Нарын облусу	29,82	34,29	31,57	4,6	0
Ош облусу	35,20	27,9	20,93	13,25	2,72
Талас облусу	20,2	49,85	25,92	4,3	0
Ыссык – Көл облусу	6,81	19,09	39,6	32,18	2,32
Чүй облусу	29,89	10,69	50,7	8,72	0
Бишкек шаары	13,15	21,21	54,54	11,1	0
Ош шаары	27,67	22,89	21,45	25,79	2,2
жалпы	24,09	27,80	34,60	12,53	0,98

Анкетада коюлган маселе боюнча абитуриенттердин ата-энелери региондор боюнча кайчы пикирлерин көрсөтүштү. Алсак, Ыссык-Көл облусунда жашаган ата-энелер өздөрүнүн кесиптерин балдарына, кыздарына сунуштабайбыз деген пикирди көпчүлүгү белгилешти. Тактап айтканда, Ыссык-Көлдөгү ата-энелердин 39,9 процент үлүшү өзүнүн кесибин балдарынын улантуусун зарылчылыгы жок деп эсептешсе, алардын 32,18 проценттик үлүшү өздөрүнүн кесибин тандоону сунуштабай тургандыгын билдиришти. Буга кошумча болуп Ош шаарындагы ата-энелердин 25,53 проценттик үлүшү, Ош облусундагы ата-энелердин 13,25 проценттик катышы дагы өздөрүнүн эмгектенген кесиптерин балдарын сунуштаганды жактырышкан. Бирок, Талас, Баткен жана Нарын облусундагы ата-энелер тескерисинче, өздөрүнүн кесипи боюнча балдарынын эмгектенүүсүн каалай тургандыгын билдиришкен.

Эгерде өздөрүнүн кесибин балдарын сөзсүз сунуштаган жана сунуштоочу ата-энелердин бөлүктөрүн бириктирип карасак, анда Баткен облусундагы ата-энелердин 83,17 проценттик үлүшү өздөрүнүн кесиптик династиясын көрүүгө оң пикирде болушканын тастыкташты.

Жалпысынан республика боюнча абитуриенттердин ата-энелердин өздөрүнүн эмгектенген кесиптерин балдарга сунуштоо же болбосо, сунушту киргизбөө боюнча пикирлер эки карама-каршы жактарды көрсөтүштү.

Белгилүү болгондой мектеп бүтүрүүчүлөрдүн кесипти тандоо процессине мектептин, анын ичинде класс жетекчисинин ролу жогору болууга тийиш. Мектеп бүтүрүүчүлөрдүн ата-энелери балдарына кесипти тандоо учурунда класс жетекчисинин сунуштарын эске алышаарын, же болбосо алардын сунушун эске алынбаарын аныктоо максатында төмөндөгү суроо берилген:

Сиз, класс жетекчисинин кесипти тандоо боюнча сунушун эске аласызбы:

1. Албетте.
2. Эске алганга аракеттенем.
3. Билбейм.
4. Эске албайм.
5. Таптакыр эске албайм.

Анкетанын жыйынтыгынын анализи ата-энелер балдарына кесипти тандоодо класс жетекчисинин сунушун сөзсүз түрдө эске алынаары аныкталды. Анткени, сурамжылоого катышкан ата-энелердин жарымынан көбүрөөгү сөзсүз түрдө класс жетекчисинин кесип тандоо боюнча сунушун кабыл алаарын билдирсе, ал эми калган жарымы кесипти тандоо алардын сунушун эске алганга аракет көрөөрүн көрсөтүшкөн. Демек, мектеп бүтүрүүчүлөрдүн кесипти тандоодо мектептин, анын ичинде класс жетекчисинин тийгизген таасири зор экендиги далилденди.

Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасында иштеп жаткан жогорку окуу жайларынын саны элүүдөн ашык деп көрсөтүлүүдө. Мындан тышкары, чоң жана ири окуу жайлары жыйырмадан ашык багыттарда билим берүүнү жүргүзүшөт. Натыйжада мектеп бүтүрүүчүлөрүндө өзүнө жаккан кесипке ээ болуу үчүн окуу жайын тандоодо абдан көп варианттар орун алат. Окуу жайын, андагы адистиктин багытын тандоодо ата-энелердин пикирин топтоо үчүн аларга төмөнкү суроо берилген:

Сиз балаңызга (кызыңызга) кесипти тандоодо окуу жайынын (андагы адистиктин, багытынын) мааниси кандай:

1. өтө маанилүү.
2. Маанилүү.
3. Айырмасы жок.

4. Мааниси жок.

5. Таптакыр мааниси жок.

Анкетанын жыйынтыгын анализи көрсөтүлгөн маселе боюнча абитуриенттердин ата-энелери негизинен алганда бир багыттуулукту көрсөтүштү. Тактап айтканда, ата-энелердин басымдуу көпчүлүгү (87 процентке чейин) окуу жайын абдан кылдат тандоо зарылчылыгын белгилешкен. Бирок, ошол эле учурда айрым ата-энелер окуу жайынын тандоонун зарылчылыгы жок деп эсептешсе, дагы бир аз кичине бөлүгү окуу жайынын тандоонун кажети жок пикирде болушту.

Республикабыздагы жогорку окуу жайларынын дээрлик басымдуу бөлүгү студенттерди келишимдик, контракттык негизде гана кабыл алышат. Мындан тышкары, финансылык каражаты жетиштүү болгон ата-энелер балдарын чет өлкөлөрдөгү престиждүү окуу жайларында окутуусу келишет. Бирок ошол эле учурда көпчүлүк ата-энелер бүтүрүүчүлөр мамлекеттин эсебинен кабыл алынууга тийиш деп эсептешет. Ушундан улам, анкетанын акыркы суроосу тандалган кесип боюнча бюджетке өтүү маселеси боюнча түзүлгөн:

Тандалган кесип боюнча бюджетке өтүү маселесинин ролу кандай:

1. Сөзсүз түрдө, келишимдик формада окууга мүмкүн эмес.
2. Жакшы болот эле, бирок келишим формасында деле окууга болот.
3. Айырма жок, негизги кесип боюнча окуу.
4. Окуу жайынын престижине жараша келишим формасында гана окуу.
5. Чет өлкөдөгү престиждүү окуу жайына келишим формасында гана окуу.

Таблица 4

Бюджеттик жана келишимдик формада билим алуу

Область, шаар	Бюджеттик формада гана	Бюджеттик жана келишимдик формада деле	Айырмасы жок	Келишимдик формада гана	Чет өлкөдө келишимдик формада
Баткен облусу	10,34	50,07	27,58	5,12	6,89
Жалал-Абад облусу	11,76	50,9	25,44	8,84	3,06
Нарын облусу	7,01	52,38	30,57	7,01	3,03
Ош облусу	25,58	30,25	20,93	9,53	13,71
Талас облусу	7,4	40,44	37,01	4,01	11,11
Ыссык-Көл облусу	13,63	62,17	12,04	8,01	4,15
Чүй облусу	17,94	44,15	10,15	6,96	20,8
Бишкек шаары	15,15	27,27	32,02	10,41	15,15

Ош шаары	22,78	27,89	28,45	6,28	14,6
жалпы	14,62	42,83	24,91	7,37	10,27

Анкетага катышкан ата-энелер студенттердин бюджеттик, же болбосо контракттык келишимдик формада билим алуусу жана ошондой чет өлкөлөрдүн престиждүү окуу жайларында билим алышы боюнча пикирлер ар түрдүү багыттарда көрсөтүштү. Мамлекет тарабынан жарыяланган бюджеттик орундарга өтүү жылдан-жылга тааалдашып бара жатат. Ата-энелердин болгону 14,62 проценттик үлүшү гана балдарынын бюджеттик формада гана билим алуусун каалашат. Абитуриенттердин ата-энелеринин 42,83 проценттик үлүшү бюджеттик формада жана аны менен бирге эле контракттык келишимдик формада билим алуусуна макулдугун билдиришти. Анкетага катышкан ата-энелердин төрттөн бир бөлүгү баласынын, кызынын кандай формада билим алышынын айырмасы жок деп эсептешет. Алардын пикирлери боюнча окуу форма негизги маселе эмес, негизги маселе тандаган кесип боюнча терең билим алуу деп эсептешет. Республикабыздагы айрым ата-энелер балдарынын чет өлкөдө билим алуусун жактырышат. Алсак, Чүй облусунда жашаган ата-энелердин 20,8 процент үлүшү балдарын чет өлкөгө жиберээрин көрсөтүшкөн. Мындан тышкары, Бишкек жана Ош

шаарынын тургундары жана ошондой эле Ош облусунда жашаган ата-энелердин он беш процентке чейинки бөлүгү билимди чет өлкөлөрдө гана терең алууга болот деп эсептешет. Жалпысынан алганда, республика боюнча он проценттин айланасындагы ата-энелер балдарынын чет өлкөдө билим алуусун самашат. Демек, ата-энелердин көпчүлүк бөлүгү сапаттуу билим үчүн тиешелүү финансылык каражатты табууга аракет жасашат.

Адабияттар:

1. Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралы., Бишкек, 2004.
2. Кудабоева Г. Адам психологиясы. Бишкек, 2001.
3. Мартынова С.С. Профессиональная ориентация школьников (методические рекомендации). - Омск, 1976.
4. Хаткевич О.А. Профессиональная ориентация учащихся. - Мн., 2004.
5. Резапкина Г.В. Скорая помощь в выборе профессии. - М., 2004.
6. С.С. Назарук, М.В. Розявко Профессиональная ориентация учащихся. - Брест, 2005.